

Dzieci ukraińskie w polskiej szkole.

Możliwości i rozwiązania

Dzieci ukraińskie w polskiej szkole.

Możliwości i rozwiązania

Redakcja naukowa: Inetta Nowosad

Spis treści

<i>Wstęp, Inetta Nowosad</i>	4
1. SYTUACJA EDUKACYJNA DZIECI UKRAIŃSKICH W CZASIE WOJNY, Ryszard Bera, Łarysa Łukianowa	5
<i>Wstęp</i>	5
<i>Kryzys humanitarny i uchodźstwo wojenne</i>	6
<i>Kryzys edukacyjny, straty edukacyjne w warunkach wojny</i>	7
<i>Dzieci ukraińskich uchodźców wojennych w polskiej szkole</i>	11
<i>Kształcenie nauczycieli w realiach stanu wojennego</i>	14
<i>Pedagogika zranionego serca</i>	16
<i>Istota pedagogiki zranionego serca</i>	17
2. PROCES SOCJALIZACJI DZIECI Z UKRAINY	
<i>W POLSKIM SYSTEMIE EDUKACYJNYM, Barbara Toroń-Fórmanek</i>	20
<i>Wstęp</i>	20
<i>Ukraińskie dziecko w polskiej szkole</i>	21
<i>Edukacja wielokulturowa</i>	28
<i>Socjalizacja ukraińskich dzieci w polskiej szkole</i>	35
<i>Konsekwencje socjalizacji</i>	42
<i>Podsumowanie</i>	45
3. PRZESTRZENIE TRUDNOŚCI EDUKACYJNYCH DZIECI, Małgorzata Cywińska	48
<i>Wprowadzenie. Strach, lęk jako główny komponent sytuacji trudnych dzieci w środowisku szkolnym</i> ..	48
<i>Nauczyciel w pokonywaniu trudności edukacyjnych dzieci</i>	53
<i>Społeczne tło trudności dzieci w przestrzeni szkolnej</i>	59
<i>Zakończenie</i>	67
4. PRACA DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZA	
<i>W KLASACH ZRÓŻNICOWANYCH KULTUROWO, Joanna Smyła</i>	69
<i>Wstęp</i>	69
<i>Zróżnicowanie kulturowe szkoły jako wyzwanie dla współczesnej edukacji</i>	70
<i>Adaptacja i integracja kulturowa uczniów</i>	74
<i>Tworzenie warunków na przyjęcie do klasy ucznia – cudzoziemca</i>	78
<i>Edukacja międzykulturowa i organizacja pracy</i>	
<i>dydaktyczno-wychowawczej w klasach zróżnicowanych kulturowo</i>	79
<i>Zakończenie</i>	84
5. WARTOŚĆ RÓŻNORODNOŚCI. JAK JĄ WZMACNIAĆ I PROMOWAĆ W SZKOLE? Sylwia Jaskulska	85
<i>Wprowadzenie</i>	85

<i>Dlaczego różnorodność jest wartością?</i>	87
<i>Barier w promowaniu wartości różnorodności w szkole i ich konsekwencje.</i>	89
<i>Strategie wzmacniania i promowania różnorodności</i>	91
<i>Metoda dramy w szkole a wartość różnorodności.</i>	94
<i>Elementy dramy edukacyjnej w warsztacie wychowawcy klasy</i> <i>w pracy z tematem: Wartość różnorodności.</i>	96
<i>Zakończenie</i>	101
6. INTEGRACJA DZIECI W GRUPIE ZRÓŻNICOWANEJ KULTUROWO, Anna Szafrńska	102
<i>Wprowadzenie.</i>	102
<i>Integracja – kluczowa kategoria działań w szkole w środowisku zróżnicowanym kulturowo</i>	104
<i>Podstawowe problemy wynikające ze specyfiki środowiska zróżnicowanego kulturowo</i>	106
<i>Edukacja międzykulturowa jako propozycja dla rozwiązań praktycznych.</i>	109
<i>Oczekiwania i zagrożenia pracy nauczyciela w zróżnicowanej kulturowo klasie</i>	112
<i>Rekomendacje do praktyki w klasie zróżnicowanej kulturowo</i>	117
<i>Konkluzje</i>	120
7. KSZTAŁTOWANIE RELACJI RÓWIEŚNICZYCH	
<i>WŚRÓD UCZNIÓW (NIE TYLKO) Z TŁEM MIGRACYJNYM, Daria Hejwosz-Gromkowska</i>	122
<i>With a little help from my friends – o poszukiwaniu wspólnych miejsc</i> <i>w zróżnicowanym kulturowo świecie.</i>	122
<i>Dlaczego budowanie relacji rówieśniczych w pracy pedagogicznej jest ważne?</i>	124
<i>Jak budować relacje rówieśnicze? – wybrane programy i aktywności integracyjne</i>	127
<i>Tworzenie bezpiecznej przestrzeni</i>	127
<i>Program mentoringu lub tutoringów rówieśniczych</i>	128
<i>Zajęcia pozalekcyjne</i>	132
<i>Wspólny krąg</i>	133
<i>Co nas łączy, co nas dzieli?</i>	137
<i>Rozwijanie i podtrzymywanie szkolnych rytuałów</i>	138
<i>Przykładowe ćwiczenia integracyjne</i>	143
<i>Zamiast podsumowania</i>	146
8. UCZNIOWIE UKRAIŃSCY W POLSKICH SZKOŁACH.	
<i>DWUJĘZYCZNOŚĆ – WIELOJĘZYCZNOŚĆ – TRANSJĘZYCZNOŚĆ, Dobrochna Hildebrandt-Wypych</i>	148
<i>Kontekst: Przyjęcie przez polskie szkoły uczniów z Ukrainy w wyniku konfliktu zbrojnego.</i>	148
<i>Znaczenie tematu: Wyzwania i możliwości edukacji</i> <i>w środowisku wielokulturowym – międzykulturowym – transkulturowym</i>	152
<i>Dwujęzyczność i wielojęzyczność: Kluczowe zjawiska w edukacji transkulturowej.</i>	154
<i>Wielojęzyczny krajobraz klasy: Polski i ukraiński jako języki wiodące</i> <i>z angielskim jako językiem łączącym</i>	157

<i>Polsko-ukraińska edukacja dwujęzyczna: materiały – inicjatywy – korzyści</i>	161
<i>Podsumowanie</i>	164
 9. KOMPAS UMIEJĘTNOŚCI SPOŁECZNYCH, CZYLI JAK WSPIERAĆ DZIECI UKRAIŃSKIE	
<i>W POLSKICH SZKOŁACH. KILKA UWAG PRAKTYCZNYCH, Izabela Cytlak, Joanna Jarmużek</i>	166
<i>Wstęp</i>	166
<i>Wyzwania organizacyjne i edukacyjne</i>	167
<i>Przywództwo edukacyjne wobec wyzwań integracyjnych uczniów</i> <i>z doświadczeniem uchodźczym. Rola dyrektora szkoły w zarządzaniu zmianą</i>	167
<i>Pomoc psychologiczna i pedagogiczna i jej znaczenie w procesie integracji uczniów</i> <i>z doświadczeniem uchodźczym w systemie edukacji</i>	170
<i>Traumatyczne doświadczenia</i>	171
<i>Bariery językowe</i>	172
<i>Zmagania z akulturacją</i>	172
<i>Znaczenie zajęć integrujących społeczność szkolną: przykłady dobrych praktyk</i>	174
<i>Podsumowanie</i>	175
<i>Przykładowe scenariusze zajęć</i>	176
 10. OD ETNOCENTRYZMU DO OTWARTOŚCI NA LUDZI I ŚWIAT, Marzena Okrasa, Agata Świdzińska	
<i>Wprowadzenie</i>	188
<i>Etnocentryzm, „mierzenie cudzego pola własną miarą”</i>	189
<i>Działania podnoszące wiedzę z edukacji międzykulturowej, „zróbmy to razem”</i>	191
<i>Tok postępowania w szkoleniu: „od etnocentryzmu do otwartości, czyli etnorelatywizmu”</i>	193
<i>Etap I /Zaprzeczenie</i>	197
<i>Etap II/Obrona</i>	200
<i>Etap III/Minimalizacja</i>	203
<i>Etap IV/Akceptacja</i>	206
<i>Etap V/Adaptacja</i>	208
<i>Etap VI/Integracja</i>	210
<i>Rekomendacja</i>	211
 <i>Bibliografia</i>	225

Wstęp

Wojna jest jednym z najbardziej destrukcyjnych doświadczeń, jakie może spotkać człowieka. Nie tylko zmienia losy narodów i kształtuje historię, ale przede wszystkim pozostawia niezatarte ślady w psychice i życiu jednostek. Rodziny zostają rozdzielone, domy zniszczone, a przyszłość staje się niepewna. W czasie wojny człowiek traci poczucie bezpieczeństwa, pewność jutra, a często także bliskich, zdrowie i własne człowieczeństwo. Wojna wiąże się z ogromnym cierpieniem fizycznym, kalectwem, traumą tych, którzy przeżyli bezpośrednie uczestnictwo w działaniach wojennych. Wojna odśladania również rany psychiczne pozostałych członków społeczeństwa – traumę, lęki, poczucie winy czy depresję, które stają się nieodłącznym elementem ich życia. Wojna zmienia świat, zmienia życie jednostek. Często zmusza do decyzji, które nigdy nie zaistniałyby bez jej udziału.

Wojna na Ukrainie, która rozpoczęła się w lutym 2022 roku, zmusiła miliony ludzi do opuszczenia swoich domów i szukania schronienia w innych krajach. Polska stała się jednym z głównych kierunków dla uchodźców, w tej grupie znalazły się tysiące dzieci – najbardziej bezbronne ofiary wojny. Wojna odebrała im dzieciństwo, skazała na opuszczenie domu, życie w strachu i cierpieniu, tęsknocie za bliską i dalszą rodziną, koleżankami i kolegami, których musieli opuścić. Wielu z nich doświadczyło strat bliskich. Wojna zmieniła ich psychikę, przyśpieszyła wejście w dorosłość, zanim zdążyli być dziećmi. Zjawisko to zostało bardzo trafnie obnażone przez Janusza Korczaka, w *Królu Maciusiu Pierwszym* – książce, którą wszyscy powinniśmy sobie przypomnieć. Korczak pokazuje, jak wojna odbiera najmłodszym niewinność, jak dorośli wykorzystują dzieci w swoich brutalnych grach politycznych, jakie krzywdy wyrządza bezbronnym. Wojna oczami Maciusia to wojna widziana oczami dziecka – pełna niezrozumienia, cierpienia i rozczarowania. Ukazuje brutalne zetknięcie niewinności z okrucieństwem świata dorosłych. Maciuś, zostaje zmuszony do podjęcia decyzji, które w normalnych warunkach należałyby do dorosłych. Jako dziecko nie do końca rozumie politykę i mechanizmy władzy. Jest jeszcze pełen idealizmu i wiary w ludzi, jednak doświadczenia odmiennej rzeczywistości zacierają idealistyczny obraz świata. Szybko odkrywa, że wojna to nie piękne opowieści o rycerskich czynach, ale cierpienie, śmierć i okrucieństwo. Nie ma czasu na zabawę, na beztroskę, na przyjaźnie typowe dla jego wieku.

Wojna u Korczaka, choć ukazana w baśniowej konwencji, jest metaforą realnych konfliktów, a jej konsekwencje – brutalnym obrazem tego, jak niszczy niewinność i odbiera dzieciństwo. Zmusza do podejmowania decyzji, które powinny należeć do dorosłych. W niej nie ma zwycięzców – są tylko ofiary.

Korczak w swoich słowach wyraża tragiczne losy wielu dzieci na świecie, które przez konflikty zbrojne tracą wszystko, co w ich wieku jest naturalne – poczucie bezpieczeństwa, rodzinę, ale też możliwość nauki i zabawy. A nawet więcej: wiarę w ludzi i sprawiedliwość, bowiem stanowi symboliczny koniec marzeń o dobrym świecie. Korczak w swojej książce daje nam przestrozę – pokazuje, że w każdej wojnie największymi ofiarami są dzieci, którym odbiera się prawo do szczęśliwego dzieciństwa i marzeń. To

ważna lekcja moralności dla nas wszystkich, którą powinniśmy zdać. Nie jest to łatwa lekcja i egzamin z niej jest bardzo trudny, ale to wiemy. Jednak, nie zwalnia nas to z obowiązku „odczarowania” wojny w dziecięcej psychice i przywrócenia dzieciństwa oraz praw z nim związanych wszystkim dzieciom uciekającym przed złem wojny.

Od lutego 2022 roku jesteśmy świadkami okrucieństw wojny na Ukrainie. Jesteśmy świadkami losów dzieci, które spotykamy na ulicach naszych miast, podwórkach, parkach i oczywiście w szkołach. Staramy się na ile pozwalają nam nasze siły, pomóc odnaleźć się im w nowej rzeczywistości, w tym w polskim systemie edukacji. Jednak nikt nikogo na tę rzeczywistość nie przygotował. Ta nowa lekcja okazała się bardzo trudna dla wszystkich, bowiem proces adaptacji ukraińskich uczniów w polskich szkołach wiązał się i nadal jest powiązany z wieloma wyzwaniami, zarówno dla samych dzieci, jak i dla polskiego systemu edukacji.

Napływ uczniów z Ukrainy do polskich szkół wymagał szybkiej adaptacji systemu edukacji do nowej rzeczywistości. Wprowadzono różne rozwiązania mające na celu ułatwienie integracji, jak: tworzenie oddziałów przygotowawczych, w których dzieci mogły uczyć się języka polskiego i przystosowywanie do nowego systemu nauczania, zatrudnianie nauczycieli znających język ukraiński oraz asystentów międzykulturowych, dostosowanie programów nauczania i wprowadzenie dodatkowych lekcji języka polskiego, czy organizowanie zajęć integracyjnych mających na celu budowanie relacji między polskimi i ukraińskimi uczniami. Te bardzo potrzebne działania w wielu przypadkach pomogły, jednak nie zawsze przebiegały i przebiegają tak, jak byśmy tego oczekiwali. Czasem zawodzą. Wówczas pojawia się potrzeba dodatkowego wsparcia, konkretnej pomocy w działaniach, na które trudno było się przygotować.

Mimo podjętych działań mających pomóc dzieciom ukraińskim przywrócić im dzieciństwo i włączyć w proces edukacji szkolnej, zaistniało wiele trudności. Do największych wyzwań nadal należą: (1) bariery językowe – wiele dzieci nie zna języka polskiego, co utrudnia im zarówno naukę, jak i codzienną komunikację; (2) trauma wojenna – część uczniów doświadczyła bezpośrednich skutków wojny, co może prowadzić do problemów emocjonalnych i psychologicznych; (3) braki kadrowe – nie każda szkoła dysponuje wystarczającą liczbą nauczycieli i specjalistów, którzy mogliby skutecznie wspierać ukraińskich uczniów; (4) różnice programowe – ukraiński system edukacji różni się od polskiego, co może powodować trudności w adaptacji do nowego trybu nauki; (5) problemy materialne – nie wszystkie rodziny uchodźcze mają środki na zakup podręczników, przyborów szkolnych czy dodatkowych lekcji. Istniejące trudności w środowiskach polskich szkół ukazują działania pomocowe i integrujące ukraińskich uczniów jako niewystarczające.

Można przyjąć, że wskazane dylematy nadal są jednymi z najważniejszych wyzwań dla placówek oświatowych, nauczycieli oraz samych uczniów. Wymagają dalszego wsparcia zarówno instytucjonalnego, jak i otwartości społeczności szkolnej, ale też czasu i determinacji. Można przyjąć, że przed nami jest jeszcze wiele lekcji do odrobienia, w dodatku takich, przez które nikt nas wcześniej nie przeprowadził. Jednak obecność uczniów z Ukrainy w polskich szkołach stała się codziennością, a nadal uczniowie ci są często postrzegani jedynie jako grupa ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Swoista „normalizacja” ich obecności i przypisanego statusu prowadzi do tego, że kwestia wielokulturowości nie jest adekwatnie

uwzględniana w zarządzaniu placówkami. Problemy związane z różnorodnością kulturową są spychane na poziom radzenia sobie z potrzebami edukacyjnymi oraz konfliktami rówieśniczymi, co skutkuje brakiem systemowego podejścia do integracji.

Można przyjąć, że zaistniała znacząca rozbieżność pomiędzy teoretycznym uznaniem wielokulturowości, które w dyskursie szkolnym często traktowane jest jako wartość, a praktycznymi działaniami, które mają charakter asymilacyjny. Choć różnorodność jest postrzegana pozytywnie, w praktyce w szkołach kładzie się nacisk na unikanie różnic kulturowych. Często działania te są podejmowane bezwiednie, wynikając z niedostatecznych kompetencji nauczycieli w zakresie nauczania w klasach wielokulturowych. Stąd, inicjatywy mające na celu integrację wszystkich uczniów z poszanowaniem ich odrębności kulturowej są rzadkością.

Dzieci ukraińskie w polskich szkołach stanęły przed trudnym zadaniem wejścia w nowe środowisko w niezwykle trudnych okolicznościach. Polska szkoła, mimo licznych wyzwań, stara się jak najlepiej wspierać młodych uchodźców poprzez różne programy integracyjne, naukę języka i wsparcie psychologiczne. Jednak, jak proces ten będzie mógł się rozwijać zależy już od nas. Od każdego dyrektora szkoły, nauczyciela, pedagoga szkolnego, terapeuty – każdego człowieka, któremu los dziecka nie jest obojętny. Nasze propozycje działań, choć wychodzą od sytuacji w klasie szkolnej wpisują się w rozwijanie podejścia systemowego wsparcia, ułatwiania procesów uczenia się, rozwoju kompetencji społeczno-emocjonalnych, pracy w grupie i z grupą – integracji społecznej oraz zapewnianie pomocy psychologicznej w radzeniu sobie z traumą wojenną, czy wsparciem emocjonalnym, aby dzieci te mogły odnaleźć się w nowej rzeczywistości i kontynuować edukację w możliwie najlepszych warunkach.

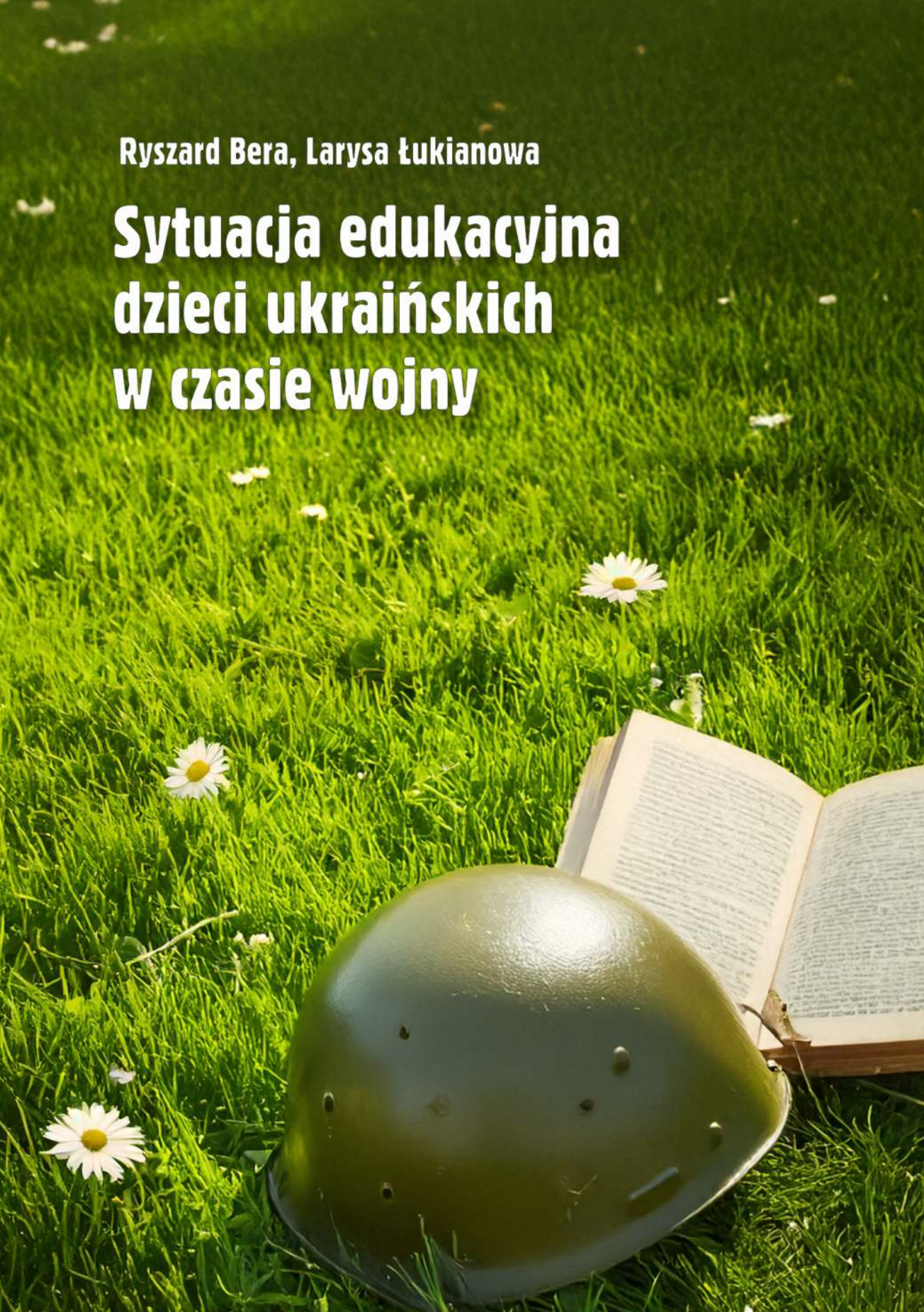
Rzeczą wręcz naturalną jest próba wyjścia naprzeciw potrzebom stojącym przed polską szkołą w realizacji misji budowy człowieczeństwa, współpracy, empatii, ale też współczucia i gotowości do realnej pomocy. Takiego zadania podjął się zespół Autorów rozdziałów książki o tytule Dzieci ukraińskie w polskiej szkole. Możliwości i rozwiązania. W dziesięciu odstępach, nasi specjaliści przybliżają specyfikę trudności ukraińskich dzieci w warunkach polskiej szkoły. Prowadzą do jej zrozumienia przez wykazanie procesów towarzyszącym socjalizacji, integracji, wzmocnieniu procesów uczenia się i pokonaniu trudności edukacyjnych. Naszym celem jest pomoc w pracy dydaktyczno-wychowawczej w grupach zróżnicowanych kulturowo. Przyjęcie różnic kulturowych jako wartości i siły wzmacniającej wspólnotę otwartą na świat i nowe wyzwania. Zrozumienie związku relacji rówieśniczych z kształtowaniem kompetencji społecznych. I wreszcie, potencjał dwujęzyczności i wielojęzyczności w edukacji transkulturowej.

Niepodważalnym walorem opracowania jest dwugłós teorii i praktyki. Cechą opracowań jest nierozzerwalny związek ustaleń teoretycznych z ich obrazem praktycznych zastosowań. Stąd prezentowane rozdziały zostały silnie wzmocnione scenariuszami zajęć, konkretnymi ćwiczeniami, by nie tylko rozumieć ale też wiedzieć jak można lepiej organizować warunki edukacyjne z korzyścią dla wszystkich uczniów. Integracja dzieci ukraińskich zależy nie tylko od działań instytucji, ale również od postawy polskich uczniów, nauczycieli i rodziców. Kluczowe jest budowanie atmosfery akceptacji

i zrozumienia, aby ukraińskie dzieci czuły się bezpiecznie i mile widziane. Ważne jest, aby nauczyciele promowali postawy otwartości oraz organizowali zajęcia, które wspierają wspólną naukę i integrację. Żywimy nadzieję, że prezentowana Czytelnikom książka spełni te oczekiwania.

Ryszard Bera, Larysa Łukianowa

Sytuacja edukacyjna dzieci ukraińskich w czasie wojny

Ryszard Bera

ORCID ID 0000-0003-0463-0547

e-mail: ryszard.bera@uws.edu.pl

Łarysa Łukianowa

ORCID ID 0000-0002-0982-6162

e-mail: larysa.lukianova@gmail.com

Wstęp

Minęło ponad 1050 dni od rozpoczęcia inwazji Federacji Rosyjskiej na pełną skalę na terytorium Ukrainy. W wyniku tej zbrojnej inwazji duża liczba Ukraińców została zmuszona do opuszczenia swoich miejsc stałego zamieszkania i stała się albo przesiedleńcami wewnętrznymi poszukującymi bezpiecznych miejsc do życia na Ukrainie, albo uchodźcami za granicą. Według różnych źródeł 15 milionów Ukraińców zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów (co stanowi około 34% ogółu obywateli kraju).¹

Niestety, wojny, konflikty zbrojne i ich wpływ na dzieci na całym świecie osiągnęły najbardziej niszczycielski i prawdopodobnie rekordowy poziom w 2024 roku. Świat doświadcza największej liczby konfliktów od czasów II wojny światowej. Takie są ustalenia UNICEF, oparte na analizie najnowszych dostępnych danych i globalnych trendów. Więcej dzieci niż kiedykolwiek wcześniej żyje w strefach wojennych lub zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów z powodu konfliktów i przemocy. Prawa wielu dzieci zostały naruszone w wyniku konfliktu, w tym poprzez zabójstwa i odniesione obrażenia, utratę dostępu do edukacji, brak ratujących życie szczepionek i krytyczne niedożywienie. Szacuje się, że liczba ta będzie rosła. Ponad 473 miliony dzieci (ponad jedna szósta dzieci na świecie) żyje obecnie na obszarach dotkniętych konfliktami. Odsetek dzieci żyjących w strefach konfliktów podwoił się, z około 10% w latach 90. do prawie 19% obecnie. Jak podkreśliła dyrektorka wykonawcza UNICEF Catherine Russell: „Dziecko dorastające w strefie konfliktu jest o wiele bardziej narażone na opuszczenie szkoły, niedożywienie lub konieczność opuszczenia domu. To nie powinno stać się normą. Nie możemy pozwolić, aby pokolenie dzieci stało się ofiarami niekontrolowanych wojen na świecie”.²

1. L. Lukianova, O. Ovcharuk, *Raport analityczny z wyników badania nauczycieli objętych ochroną czasową w Rzeczypospolitej Polskiej w okresie agresji wojskowej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę*, red. L. Lukianova, Yurko Lyubchenko LLC, Kijów: 2023, s. 32, <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738862/1/%22.10.23>.

Celem niniejszej publikacji jest:

Po pierwsze, przeanalizowanie aktualnych informacji na temat strat edukacyjnych poniesionych przez Ukrainę w wyniku wojny i jej konsekwencji dla stanu psychicznego młodych ludzi – uczniów/studentów, nakreślenie problemów i wyzwań stojących przed nauczycielami i wykładowcami w stanie wojennym.

Po drugie, scharakteryzowanie specyfiki organizacji procesu edukacyjnego w oparciu o „pedagogikę zranionego serca”, której kontekst związany jest również z adaptacją do edukacji stanu wojennego; przedstawienie wyników badań naukowców z Polski i Ukrainy w tym zakresie.

Kryzys humanitarny i uchodźstwo wojenne

Wojna na pełną skalę tocząca się obecnie w Ukrainie doprowadziła do poważnego kryzysu humanitarnego. Eskalacja przemocy spowodowała masowe przesiedlenia ludności w całym kraju i do krajów sąsiednich. Prawie dwie trzecie dzieci w Ukrainie zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów. Opuszczając kraj ojczysty – jak piszą Aleksandra Boroń i Agnieszka Gromkowska-Melosik uchodźcy wojenni wyruszają z dziećmi, zostawiając za sobą rodzinę, przyjaciół, dom, pracę i to, co w życiu było im bliskie. Mają w ręku zwykle jedną walizkę z najpotrzebniejszymi rzeczami, które po rozpakowaniu okazują się niewystarczające lub nie do końca trafne. Bo czy można zapakować swoje dotychczasowe życie w małym prostokątnym pudełku? . Odchodzą z żalem, niepokojem i smutkiem, często ze łzami w oczach i rozpaczą. Niepewne, czy kiedykolwiek wrócą i czy będzie im dane zobaczyć najbliższych, z którymi się rozdzielają. Czasami znają swój cel podróży, często ma to jednak charakter przypadkowy. Zawsze jednak stanowi to jakiś początek- dla jednych wiążący się z ulgą i nadzieją, dla innych z niepokojem i poczuciem bezradności. Niezależnie od indywidualnych historii życia uchodźcy wojenni emocjonalnie związani ze swoją ojczyzną nie mogą do niej wrócić, muszą odnaleźć swoje miejsce w nowym kraju pobytu. Nagłe opuszczenie kraju i rodziny, niepewność ekonomiczna, obniżenie pozycji społeczno-zawodowej przyczyniają się do poczucia niestabilności, niepokoju i nieprzewidywalnej przyszłości.³

Rzeczpospolita Polska jest krajem, który przyjął największą liczbę uchodźców z Ukrainy. Według polskich mediów – RMF FM, w okresie od 24 lutego 2022 r. do 2 lipca 2023 r. granicę ukraińsko-polską przekroczyło prawie 12, 5 miliona obywateli Ukrainy, z których część wyjechała, wróciła do domu lub przeniosła się do innych krajów. Według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w kraju przebywa obecnie ponad 1, 2 mln obywateli Ukrainy.⁴

Od pierwszych dni pełnoskalowego ataku Rosji na Ukrainę Polska przyjmuje uchodźców z wschodniej granicy. Bezprecedensowe zaangażowanie społeczeństwa i państwa polskiego w pomoc obywatelom Ukrainy jest doceniane na całym świecie. Ta pomoc będzie kontynuowana i usprawniana.

2. UNICEF, *"To nie może stać się nową normalnością": Rok 2024 był jednym z najgorszych w historii dla dzieci w strefach konfliktu, 2024*

3. A. Boroń, A. Gr

Szacuje się, że tylko w pierwszych 3 miesiącach wojny ponad 3 mln osób z Ukrainy przybyło do Polski, z czego 43% stanowiły dzieci i młodzież do 17 roku życia. Niestety, trudno jest dokładnie ustalić, ile z tych osób zostało w Polsce, ile wyjechało, udając się w różnych kierunkach. Ponadto, rodzice wielu dzieci, licząc na szybki powrót do Ukrainy, nie zapisali ich do polskich szkół. ⁵ Po ponad dwóch latach te dzieci nadal pozostają poza polskim systemem edukacji, nieznane są ich potrzeby, ani problemy. Tymczasem to właśnie ci młodzi ludzie mogą w przyszłości odbudowywać Ukrainę lub wspierać rozwój Polski, jeśli zdecydują się w niej pozostać. Oba kraje będą potrzebować dobrze wykwalifikowanych pracowników w różnych gałęziach gospodarki. ⁶

Kryzys edukacyjny, straty edukacyjne w warunkach wojny

Oprócz kryzysu humanitarnego, agresja militarna Rosji przeciwko Ukrainie spowodowała kryzys w ukraińskim systemie edukacji. Jednak postępy ukraińskich sił zbrojnych w obronie niepodległości nie umniejszają znaczenia „frontu edukacyjnego”, który nadal skutecznie działa w obliczu ciągłych bombardowań i wyzwań.

Straty edukacyjne. Jak je zdefiniować i zrekompensować? Jak osoba może uzyskać wysokiej jakości wykształcenie w tak, delikatnie mówiąc, złych warunkach? Potrzebujemy wysokiej jakości pomiarów edukacyjnych oraz koncepcji i strategii przywracania strat edukacyjnych. Niektóre dzieci nie uczyły się przez długi czas z różnych powodów: przebywania w schronach, bombardowań, przeprowadzek, braku gadżetów i Internetu. ⁷

Konsekwencje strat edukacyjnych, które już dziś mają miejsce w Ukrainie, są niezwykle znaczące. Według PISA 2022 poziom wiedzy ukraińskich nastolatków jest co najmniej dwa lata poniżej wymaganego poziomu. Jednak straty edukacyjne wpływają nie tylko na indywidualny rozwój dziecka, ale w dłuższej perspektywie mogą również utrudniać postęp gospodarczy i społeczny całego kraju. Na przykład, z powodu przymusowych przesiedleń i nieobecności w szkole podczas wojny, wiele dzieci nie było w stanie zdobyć wystarczającej wiedzy i umiejętności praktycznych. Nie chodzi tylko o oceny szkolne. Chodzi o rozwój umiejętności miękkich, umiejętności socjalizacji, przyszłych możliwości zawodowych, sukcesów, które mogą nie zostać zrealizowane.

Bank Światowy przewiduje, że ci uczniowie stracą miliardy dolarów dochodu w ciągu swojego życia z powodu strat edukacyjnych. Jest to realne zagrożenie dla kapitału ludzkiego i rozwoju całego kraju.

4. M. Dobrotowicz, *Ilu uchodźców z Ukrainy mieszka w Polsce? Znamy najnowsze dane, 2023*, za: URL: https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-ilu-uchodzcow-z-ukrainy-mieszka-w-polsce-znamy-najnowsze-dane,nld,6890477#crp_state.

5. *Wojna zaktłóciła edukację 5,3 miliona dzieci w Ukrainie, ostrzega UNICEF (n.d.)*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/war-has-hampered-education>); *Wpływ wojny na młodych ludzi w Ukrainie (2023)*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>.

6. Ministerstwo Edukacji Narodowej (n.d.). *Edukacja, integracja i kształcenie - to główne cele nowelizacji ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy*. https://www.google.com/search?q=ukrai%C5%84skie+dzieci+w+polskiej+szkole&rlz=1C1GCEA_enUA1085UA1085&oq=jak+ukrai%C5%84skie+dzieci

7. O. Onishchenko, *O dzieciach w czasie wojny i studentach, którym nie wolno wyjeżdżać za granicę. 2022* URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/osvitnij-ombudsmen-mi-rizikujemo-vtratiti-tsile-osvitnje-pokolinnja.html>

Obecnie pracujemy nad strategią powrotu dzieci do edukacji w pełnym wymiarze godzin – nie jest to tylko jednorazowe rozwiązanie.⁸

Do powyższych danych można dodać wyniki badania polskich naukowców „Razem w klasie. Dzieci z Ukrainy w polskich szkołach. Potencjały i wyzwania w budowaniu wielokulturowej szkoły w kontekście wojny na Ukrainie według nauczycieli i nauczycielek. Raport z badań”.⁹

Wojna zagroziła edukacji, a tym samym przyszłości dzieci w Ukrainie. Około 5, 3 miliona z nich napotyka bariery w dostępie do edukacji, w tym około 3, 6 miliona bezpośrednio dotkniętych zamknięciem szkół. W rezultacie dzieci w Ukrainie są narażone na ryzyko utraty krytycznych lat nauki i rozwoju społecznego (Wojna przeszkadza w nauce).

Z inicjatywy organizacji międzynarodowych, przy wsparciu technicznym i organizacyjnym Funduszu Ludnościowego Narodów Zjednoczonych w Ukrainie, Ministerstwa Młodzieży i Sportu Ukrainy oraz wsparciu finansowym Ministerstwa Spraw Zagranicznych Danii, przeprowadzono badanie wpływu wojny na młode pokolenie.

Wyniki badania są imponujące:

Po pierwsze, 82% młodych ludzi zgłosiło straty spowodowane wojną. Można jednak założyć, że pozostali respondenci, którzy nie wskazali, że ponieśli straty w wyniku wojny, nie są ich świadomi lub uważają swoje straty za nieistotne w porównaniu ze stratami innych ludzi, chociaż wszyscy obywatele Ukrainy ponieśli te straty w pewnym stopniu.

Po drugie, najczęstsze straty spowodowane wojną to spadek lub utrata dochodów (36%) i pogorszenie zdrowia psychicznego (28%). Ponadto 18% respondentów wskazało, że zostało zmuszonych do zerwania relacji z rodziną, taka sama liczba respondentów doświadczyła całkowitego oddzielenia od rodziny, a 16% zostało przesiedlonych do innych miejscowości w Ukrainie. Co najboleśniej, 14% doświadczyło śmierci członków rodziny lub bliskich przyjaciół, prawie 6% stwierdziło, że oni lub członkowie ich rodzin odnieśli obrażenia związane z działaniami wojennymi, a 6% stwierdziło, że ich domy zostały uszkodzone.

Po trzecie, w czasie badania (listopad 2022 r.) prawie połowa młodych ludzi miała problemy z przerwami w dostawie prądu i niestabilną komunikacją, ale liczba ta jest bardzo warunkowa i względna w czasie, ponieważ były okresy, w których znacznie większa część ukraińskiej populacji miała problemy z przerwami w dostawie prądu.

Po czwarte, 50% wskazało, że nastąpił znaczny wzrost obaw o zdrowie (ich własne lub ich bliskich); w szczególności zdrowie psychiczne –

Po piąte, 31% respondentów zgłosiło spadek dochodów lub całkowity brak pieniędzy.

8. N. Kuzmychova, *Straty edukacyjne stanowią realne zagrożenie dla rozwoju całego kraju*. 2024, URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nadiya-kuzmichova-mon-osvitni-vtrati-tse-1729163555.html>.

9. Fundacja Szkoła z Klasą, wrzesień 2022); Raport z badań Fundacji Szkoła z Klasą (2022), „Razem w klasie. Dzieci z Ukrainy w polskich szkołach.” Opracowany przez zespół: J. Pyżalski, A. Łuczyński, G. Kata, P. Plichta, W. Poleszak: <https://www.bing.com/search?pglt=43&q=Raport+%22Razem+w+klasie.+dzieci+z+ukrainy&cvid=a78a4a96b7604c>

Po szóste, 27 proc. respondentów wskazało, że obawia się o bezpieczeństwo fizyczne, 19 proc. o brak samorealizacji, a 19 proc. o niemożność znalezienia pracy (Impact of War on Youth in Ukraine, 2023).

Tym samym problem strat edukacyjnych wśród uczniów i studentów prawdopodobnie będzie się pogłębiał ze względu na trudne warunki kształcenia w okresie stanu wojennego. W pewnym momencie może to prowadzić do groźnych konsekwencji, gdyż straty edukacyjne mają charakter kumulatywny, co oznacza, że to, co zostanie zapomniane lub przeoczone dzisiaj, będzie prowadzić do jeszcze większych strat na późniejszych etapach edukacji. A to, jak podkreślają źródła analityczne, może prowadzić do poważnych konsekwencji ekonomicznych w przyszłości.¹⁰

Jak wspomniano powyżej, jednym z ważnych zadań instytucji edukacyjnych w obecnym kontekście jest stworzenie środowiska komfortu psychicznego i wsparcia psychologicznego dla wszystkich podmiotów procesu edukacyjnego. Jednak badacze zwykle koncentrują się na fizycznym bezpieczeństwie uczestników procesu edukacyjnego, podczas gdy oczywiste psychologiczne konsekwencje wojny są nie mniej niszczycielskie, uniemożliwiając wielu osobom powrót do spokojnego i produktywnego życia z powodu zespołów pourazowych, depresji i zaburzeń nerwowych o różnym nasileniu.¹¹

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na wyniki raportu przygotowanego na podstawie ankiety internetowej przeprowadzonej wśród studentów, nauczycieli i pracowników ukraińskich instytucji szkolnictwa wyższego, którzy pozostali w Ukrainie. I tak, 97, 8% respondentów odnotowano pogorszenie swojego stanu psycho-emocjonalnego, skarżąc się na depresję (84, 3%), wyczerpanie (86, 7%), samotność (51, 8%), nerwowość (84, 4%) i złość (76, 9%).¹² Wyniki innego badania dotyczącego stanów psycho-emocjonalnych uczniów i nauczycieli potwierdzają powyższe ustalenia. Ponad 50% respondentów zgłosiło depresję i inne trudności psychologiczne jako czynniki, które miały największy wpływ na ich wyniki zawodowe.¹³

Wojna zawsze stanowi wyzwanie. Młode pokolenie ma naprawdę „zranione serca” w wyniku wojny – przechodzą przez traumatyczne doświadczenie, które niewątpliwie wpłynie na ich przyszłe życie, pozwalając im bardziej docenić bliskich, przyjaciół i inne proste i znajome rzeczy. Można to zapewnić dzięki istnieniu procesu psychologicznej regeneracji młodego człowieka („odporność”, „witalność”), który prowadzi do dalszego wzrostu pourazowego.¹⁴

10. Instytut Analityki Edukacyjnej, *Edukacja i nauka Ukrainy w stanie wojennym: Zbiór informacji i analiz*. Kijów 2023, s. 10-12.

11. Velychko, Khalatur, Bondarchuk, Velychko O., Khalatur S., Bondarchuk N. (2022). *System samoregulacji ciągłego doskonalenia jakości i efektywności w szkolnictwie wyższym: przypadek Ukrainy*. Zarządzanie 2022, Vol. 6. nr 1, s. 9.

12. A. Kurapov, V. Pavlenko, A. Drozdov, V. Bezliudna, A. Reznik A. & R. Isralowitz, *W kierunku zrozumienia wpływu wojny rosyjsko-ukraińskiej na studentów i pracowników uniwersytetów*. Journal of Loss and Trauma 2022, 28(7), s. 33.

13. Y. Lavrysh, I. Lytovchenko, V. Lukianenko, T. Golub, (). *Nauczanie w czasie wojny: Doświadczenie z Ukrainy*. Editorial Educational philosophy and theory, 2022. s. 1-8.

14. I. Savelchuk, *Oczekiwania i orientacja na przyszłość: wyzwania w czasie wojny dla współczesnych uczniów i studentów*. Powojenny świat: ludzie, problemy, wartości. Drahomanov National Pedagogical

Tak więc uczniowie/studenci, którzy widzieli wojnę, którzy żyli w warunkach wojennych, którzy odczuli jej wpływ na siebie i swoje rodziny, którzy doświadczali niepokoju i strachu, z pewnością mają „zranione serce” i muszą przejść przez pewne procesy adaptacyjne. Naukowcy koncentrują się na stresie jako ważnym czynniku w „zranionym sercu”. Według badaczy, permanentny stres, który stał się powszechny we współczesnych realiach, wypycha człowieka poza jego własne okno tolerancji. Większość współczesnych studentów, dzięki własnej zdolności radzenia sobie ze stresem i presją psychologiczną, nauczyła się żyć w stresie i radzić sobie z nim, więc można to interpretować jako jedną z oznak przyszłego rozwoju pourazowego.¹⁵

Raporty analityczne Ministerstwa Zdrowia Ukrainy stwierdzają, że psychologiczne konsekwencje wojny, w tym zespół stresu pourazowego, będą miały wpływ na nasz stan psychiczny przez co najmniej 7-10 lat po zakończeniu wojny. Dlatego polityka edukacyjna instytucji szkolnictwa wyższego powinna koncentrować się na tworzeniu psychologicznie komfortowego środowiska edukacyjnego.¹⁶

Jak podkreśla profesor O. Lavrinenko, ważną rolę w tym zakresie odgrywa nauczyciel instytucji szkolnictwa wyższego, który kieruje swoją wiedzę, umiejętności i zdolności na kształcenie przyszłych nauczycieli. Nie tylko przyszłość państwa, ale także przyszłość narodu zależy od kompetencji zawodowych tych, którzy kształcą przyszłych nauczycieli, ponieważ nauczyciel instytucji szkolnictwa wyższego jest przede wszystkim nośnikiem ludzkiego centryzmu i ukrajinocentryzmu.¹⁷

Dzieci ukraińskich uchodźców wojennych w polskiej szkole

W polskich szkołach wśród 134 tysięcy uczniów-uchodźców z Ukrainy jest prawie 106 tysięcy uczniów szkół podstawowych i 28 tysięcy uczniów szkół ponad podstawowych. W szkołach podstawowych liczba uczniów- uchodźców z Ukrainy od dwóch lata utrzymuje się na stałym poziomie, z tendencją do niewielkiego spadku. W szkołach ponadpodstawowych można zaobserwować zjawisko odwrotne, wręcz dynamiczny wzrost liczby uczniów- jest ich o blisko 120% więcej niż w kwietniu 2022 roku. Wzrost ten spowodowany jest jak się ocenia kilkoma czynnikami. Jak się okazuje wiosną 2022 roku, na początku kryzysu wywołanego wojną w Ukrainie, stosunkowo niewielu nastolatków z doświadczeniem uchodźczym decydowało się na podjęcie nauki w polskich szkołach średnich. Jednak z każdym nowym rokiem szkolnym naukę w polskich szkołach ponadpodstawowych rozpoczynały kolejne roczniki uczniów ukraińskich, którzy ukończyli polskie szkoły podstawowe (Chwastowska, 2024). Tym samym do polskich szkół średnich dołączyła również nowa grupa uczniów i uczennic, które wcześniej funkcjonowały już społeczności polskiej szkoły. Polska szkoła z otwartością przyjęła młodych

15. Levchenko K., Kharytonova N. Stan zdrowia psychicznego młodzieży studenckiej w czasie wojny: konsekwencje sytuacji psychotraumatycznych rok po rozpoczęciu inwazji na pełną skalę. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/273.pdf>.

16. Psychologia odporności na stres młodzieży studenckiej (2018). Pod redakcją V. Shmarhun. K.: Centrum Wydawnicze NUBiP Ukrainy URL: <https://dglb.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/423be051-1364-4d77-93a6-68d625066c4e/content>

17. O.A. Lavrinenko, Rozwój umiejętności pedagogicznych nauczycieli szkół wyższych w cyfrowym środowisku edukacyjnym w okresie powojennym. 2024, s. 4.

uchodźców i uchodźczynie, a władze oświatowe stworzyły rozwiązania instytucjonalne umożliwiające im kontynuację nauki. Nauczyciele i dyrekcje szkół bez wytęchnych i rozwiązań systemowych, starali się na miarę swoich możliwości zapewnić uczniom godne warunki rozwoju. Te ostanie dwa lata były ogromnym sukcesem Polski.

Z raportu opracowanego przez zespół autorski Pyżalski i in w 2022 pt. „Razem w Klasie. Dzieci z Ukrainy w polskich szkołach”¹⁸ wynika, że ogromnym wyzwaniem było to, że zdecydowana większość nauczycieli i nauczycielek, którzy musieli zmierzyć się z edukacją uczniów z Ukrainy, nie miała doświadczeń lub miała niewielkie doświadczenia w pracy z młodymi ludźmi z Ukrainy lub innych krajów. Do tego prawie dziewięciu na dziesięciu nauczycieli nie znało języka ukraińskiego. Jedna trzecia osób pracujących z dziećmi z Ukrainy przybyłymi w wyniku wojny do momentu zbierania danych nie uczestniczyła w żadnym szkoleniu dotyczącym metodyki pracy z tą grupą dzieci. Jeśli chodzi o postawy i zachowania uczniów, którzy uczyli się wcześniej w polskich szkołach, względem młodych ludzi z Ukrainy, to część wyników napawa optymizmem, podczas gdy inne stanowią silne wskaźniki ryzyka. Ponad 55% nauczycieli zauważa, że wszyscy lub większość uczniów i uczennic szukali kontaktów z dziećmi, które przybyły z Ukrainy w wyniku wybuchu wojny, a prawie 60% zauważa, że wielu uczniów/wiele uczennic pomaga dzieciom z Ukrainy (np. tłumacząc im różne kwestie związane z nauką). Zdaniem autorów raportu wyzwaniem okazują się także różne kwestie związane ze zdrowiem psychicznym tej grupy dzieci. Prawie co piąty nauczyciel/co piąta nauczycielka wskazują, że połowa lub więcej dzieci z tej grupy ma objawy depresji i obniżony nastrój, a czterech nauczycieli na dziesięciu, że większość lub wszystkie dzieci z Ukrainy, z którymi pracują, wyrażają obawy i strach o swoich bliskich, którzy zostali na Ukrainie. Nawet te przykładowe wyniki wyraźnie pokazują, że wsparcie zdrowia psychicznego tej grupy dzieci powinno być priorytetem.

Ale po dwóch latach od eskalacji wojny sytuacja się zmieniła. Jak piszą autorzy kolejnego raportu M. Tędziągolska z zespołem „Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskich szkołach –rok szkolny 2023/2024”¹⁹, który jest wynikiem współpracy Centrum Edukacji Obywatelskiej i UNICEF, od września 2024 roku wraz z wprowadzeniem obowiązku szkolnego dla wszystkich dzieci i młodzieży z Ukrainy, do polskich szkół dołączyła również nowa grupa uczniów i uczennic, które wcześniej funkcjonowały poza polskim systemem edukacji. Polska szkoła z otwartością przyjęła młodych uchodźców i uchodźczynie, a władze oświatowe stworzyły rozwiązania instytucjonalne umożliwiające im kontynuację nauki. Nauczyciele i dyrekcje szkół w pełni sprostaly tym nowym wyzwaniom. Ostanie dwa lata były więc ogromnym sukcesem Polski. Sytuacja ta zmieniła polską szkołę, która na trwałe stała się wielokulturowa. Zmiana ta stanowi ogromną szansę, ale wymaga również długoterminowych rozwiązań systemowych. Nauczyciele nadal potrzebują dodatkowego, zewnętrznego wsparcia-władz oświatowych, organów prowadzących, ośrodków doskonalenia nauczycieli oraz organizacji społecznych. W ocenie autorów raportu młodzież szkolna z Ukrainy dość dobrze przystosowuje się do nowych warunków szkolnych,

18. J. Pyżalski, A. Łuczyński, G. Kata, P. Plichta, W. Poleszak, *Razem w klasie. Dzieci z Ukrainy w polskich szkołach...*, op. cit.

19. M. Tędziągolska i in., *Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskich szkołach –rok szkolny 2023/2024*. 2024.

choć są przeciążeni i doświadczają wielu specyficznych problemów w relacji ze swoimi polskimi rówieśnikami. Dostrzega się poczucie tymczasowości zarówno dorosłych uchodźców, jak i ich dzieci co do wiązania swojej przyszłości z miejscem obecnego pobytu, czy raczej oczekiwaniem na powrót po zakończeniu wojny do własnej ojczyzny. Sytuacja ta przekłada się na zaangażowanie w proces integracji i rzutuje na wyniki edukacji szkolnej. Należy podkreślić, iż rodzice dzieci ukraińskich z uznaniem odnoszą się do pracy polskich nauczycieli. Wzajemne relacje często warunkuje poziom znajomości języka polskiego. Objęcie ukraińskich uczniów obowiązkiem szkolnym pod koniec roku szkolnego 2023/24 uznane jest jako uzasadnione, ponieważ przeciwdziała wykluczeniu edukacyjnemu oraz stwarza szanse rozwoju dzieci, które doświadczyły dramatu wojny. Sytuacja ta stwarza warunki normalizacji i utrwala kwestię wielokulturowości w zarządzaniu placówkami szkolnymi. Tym samym kwestie różnic przeniesiono na poziom radzenia sobie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi czy też konfliktami rówieśniczymi. Integracja nabrała systemowego charakteru. Podkreśla się konieczność unikania różnic kulturowych, tworząc bardziej optymalne warunki o charakterze asymilacyjnym. Pojawia się oczekiwanie, że ukraińska młodzież szkolna dopasuje się do nowego, polskiego otoczenia, niż to, że inicjatywy włączające obejmą wszystkie grupy uczniów przy jednoczesnym poszanowaniu ich odrębności kulturowej. Więcej działań asymilacyjnych niż integracyjnych. Uwidacznia się tu brak refleksji i kompetencji do nauczania w wielokulturowej klasie. Do istotnych problemów należy brak nauczycieli do nauczania języka polskiego jako drugiego w sposób motywujący i angażujący podopiecznych. Utrzymuje się też często poczucie bezradności pedagogów w pracy traumą i innymi specyficznymi problemami uczniów z doświadczeniem uchodźczym. Poziom integracji uczniów ukraińskich jest zróżnicowany. Wśród dobrze zintegrowanych widać przypadki ukrywania tożsamości ukraińskiej, co może być skutkiem ubocznym stosowania w szkole, czasem nawet w sposób nieuświadomiony, podejścia asymilacyjnego. Niestety, odnotowuje się też wśród uczniów polskich zachowania dyskryminacyjne, co obniża poczucie bezpieczeństwa i proces integracji młodzieży ukraińskiej. Autorzy raportu zwracają uwagę, że szczególnie niepokojącym sygnałem są zaobserwowane pojedyncze przypadki dyskryminacji krzyżowej, w której do przynależności narodowej dopisano status materialny, orientację seksualną itp.²⁰

Kształcenie nauczycieli w realiach stanu wojennego

Podejścia do adaptacji do procesu edukacyjnego w stanie wojennym, a także specyfika świadczenia usług edukacyjnych w takich warunkach są przedmiotem zainteresowania teoretycznego i praktycznego. Udowodniono, że kształcenie nauczycieli w realiach stanu wojennego i po jego zakończeniu wymaga fundamentalnych zmian. Ukraińscy naukowcy zauważają, że teoretycy i praktycy pedagogiki powinni przyjąć zrównoważone, bezstronne i krytyczne podejście do roli teorii i praktyki pedagogicznej w czasie wojny, ponieważ czas dyktuje nowe wymagania. Jak uczyć dzieci, które mają „blizny na sercu”, które straciły krewnych, czasem oboje rodziców i przyjaciół? Jak dotrzeć do świadomości, uczuć i inteligencji

20. Centrum Edukacji Obywatelskiej *Uczniowie uchodźcy z Ukrainy w polskim systemie edukacji - raport CEO*. 2024, <https://mapujpomoc.pl/uczniowie-uchodzczy-z-ukrainy-w-polskim-systemie-edukacji-raport-ceo/>.